

GOLEM - THOMAS RYCKEWAERT

Kristof Van Baarle

Tussen rationeel en irrationeel

De Golem is een figuur uit een Joodse legende, waarin een rabbijn een levend wezen creëert uit klei. Van deze legende bestaan verschillende varianten: soms is het nieuwe schepsel niet van klei maar van stukken mens gemaakt, soms beschermt de golem de joden tegen een pogrom. Wat evenwel steeds terugkeert, is de zoektocht naar het mysterie van het leven geïnspireerd door de Joodse Kabbalah, en hoe dit leven, eens gecreëerd, de controle van zijn schepper ontglipt. De golem past in rijtje van verhalen als Frankenstein, Pygmalion en de homunculus, de alchemistische mythe van een kleine mens die in een kolf gevormd wordt. Na biologische ('Darwintrilogie', 2009-2010) en religieuze scheppingsverhalen ('Genesis', 2013) richt theatermaker Thomas Ryckewaert zich nu op scheppingsverhalen waarin wetenschap, mystiek en menselijke verlangens elkaar kruisen.

Het boek van Gustav Meyrink is wellicht de meest gekende neerslag van het golemverhaal. Deze Duitse bankier en schrijver was zelf diep geïnteresseerd in de tradities van de Kabbalah en alchemie. In de periode van Meyrink, de vroege 20ste eeuw, was er een ware hype rond het occulte, die parallel liep aan de vele exact wetenschappelijke ontwikkelingen in de domeinen van de fysica en chemie, die via elektronica en industrialisering ook op de werkvloer en in het dagelijkse leven terecht kwamen. Een andere 'ontdekking' uit die periode: het onderbewustzijn. Freuds inzichten verwijderden de mens nog een stap verder uit het centrum waarin hij zichzelf had gezet. Nadat hij zijn centrale plek in het universum (Copernicus), zijn unieke rol in de schepping (Darwin) en zijn economische autonomie (Marx) had moeten afstaan, verloor hij nu ook de controle over zijn eigen zelf. De neurowetenschapper Thomas Metzinger gaat zelfs nog stap verder en stelt het bestaan van dat 'zelf' in vraag. Hoe minder 'mens' de mens blijkt te zijn, hoe meer hij het omgekeerde lijkt te willen bewijzen door zijn macht over de wereld uit te breiden, en hoe doe je dat beter dan door zelf leven te scheppen? Golem bespeelt zo het spanningsveld tussen de ratio van de wetenschap en het irrationele van de achterliggende motieven en de onvoorziene gevolgen van wetenschappelijke ontwikkelingen.

Science-Fiction

Vandaag lijkt het aantal golems dat ons omringt snel toe te nemen. Met het onderzoek naar klonen, stamcellen en vooral artificiële intelligentie, lijkt de realisatie van een werkelijke golem, die waarschijnlijk niet veel groter is dan een kleine computer, erg dichtbij. Online maken we ook kleine versies van onszelf: avatars in spelletjes, profielen op sociale netwerksites en accounts in webshops. Over die laatste twee mini-ikjes verliezen we vaak de controle: we weten niet wat met die gegevens gebeurt, hoe ze verkocht of gecontroleerd worden. Een verkeerde poppenspeler

aan het roer kan de poppen wel eens lelijk aan het dansen brengen. Of anderzijds: een computersysteem dat zich losrukt uit menselijke handen zal zich waarschijnlijk niet moreler gedragen dan zijn schepper, maar genadeloos volgens zijn eigen logica. Algoritmes imiteren nu al de raciale en gender voorkeuren van hun programmeurs.

Je zou het golem-verhaal sciencefiction avant la lettre kunnen noemen. In films als Terminator, Robocop, Blade Runner en vandaag bijvoorbeeld HER of Ex-Machina duiken allerlei varianten van artificieel leven op. Het Russisch dat danseres Tina Breiova in de voorstelling spreekt, zou een echo kunnen zijn van Tarkovsky's psychologische sciencefictionfilm Solaris over een crew astronauten in emotionele crisis in een ruimtestation. Dit futuristische Russisch vindt zijn tegenpool in het oude, mysterieuze Hebreeuws van Efrat Galai – de taal van de Kabbalah. Tussen de toekomst en het verleden, spreekt er ook iemand West-Vlaams: de banaliteit van het heden. Alle drie de talen worden niet zozeer gesproken om begrepen te worden, ze zijn er in de eerste plaats omwille van hun poëzie en associatieve kracht.

Opvallend in veel van dit type verhalen, is dat de wetenschappers mannen zijn en de vrouwen hun creaties. Dit idee gaat terug op Adam en Eva, waarbij de laatste geschapen werd om de eenzaamheid van de eerste mens te verhelpen. Het doet ook denken aan hoe de wetenschap lang een mannenbastion is geweest, dat dan toch buiten zichzelf wil treden, op zoek naar het ware geluk. Science-fiction zoekt vaak naar het punt waarop een rationele ontwikkeling omslaat in emotionele gevolgen.

Zeker in Solaris wordt het duidelijk dat de golem-legende niet alleen een verhaal is over een artificieel wezen en zijn levensloop, maar vooral over de mens en diens verlangens. 'Frankenstein' is immers ook niet de naam het monster, maar van de dokter die het maakte. Golem gaat dus over ons. Over ons eigen verlangen tot controle, waardoor we paradoxaal genoeg de pedalen verliezen. En stel dat we artificieel leven maken, kunnen we er dan wel mee communiceren? Of bevestigt de incompatibiliteit de eenzaamheid die tot het scheppen geleid heeft? Misschien is het verschil tussen ons en de golem wel minder groot dan we denken en zijn we zelf creaties, losgeslagen van hun schepper, zoals T.S. Eliots The Hollow Men doet vermoeden. Ook de golem is menselijk, al te menselijk. Dit wezen verlangt evenzeer naar liefde, affectie en vriendschap, verlangens die de menselijke scheppingsdrang voeden.

Trippen in het theater

Meyrinks golemverhaal is doorspekt met dromen en hallucinaties. Die hallucinaties dringen vandaag door in onze 'bewuste' leefwereld. Het vervagen van de grenzen tussen fake en real, niet in het minst door alomtegenwoordige media en virtuele realiteiten, doet de hele wereld soms lijken op één grote hallucinatie. Licht, geluid, actieve scenografie en suggestieve handelingen die zelden in een helder narratief vervallen, maken van Ryckewaerts Golem een gefragmenteerde, audiovisuele

trip waarin alles vibreert. De verschillende media worden tot het uiterste gepusht, tot het theaterapparaat uit elkaar lijkt te spatten.

De golem schuilt ook in de creatiedrang van de kunstenaar, die een werk maakt dat zijn rationele begrip overstijgt. Door te werken met andere kunstenaars die specialisten zijn op hun gebied (Erki De Vries voor scenografie, Giacomo Gorini voor het licht, Senjan Jansen voor geluid en Andrea Kränzlin voor kostuums), door zijn intuïtie te volgen bij het componeren van een associatieve trip en door op het einde zelfs het zaallicht aan te knippen en zijn performers de vrijheid tot improvisatie te geven, zoekt Ryckewaert bewust het controleverlies op. Zijn creatie laat vele interpretaties toe – ook dat is loslaten. Of is dat misschien het kunstwerk: de veruitwendiging van een droom van de kunstenaar, een obsessie, een wens om iets in de wereld te brengen, een ondoorgrondelijk beeld dat dan verder woekert in de verbeelding van de toeschouwer?